

**МОДЕЛЬ ТА ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА МЕТОДИКА
ФОРМУВАННЯ БАЗОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ
МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНОГО НАПРЯМУ
У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ**

Стрельбицька С. М.

ВСТУП

Сьогодні стратегічним завданням вищої освіти України стала підготовка компетентних фахівців, здатних та готових ефективно використовувати на практиці здобуті у закладі вищої освіти (далі – ЗВО) знання, уміння та навички, діяти за межами навчальних ситуацій, вирішувати типові та проблемні завдання, які виникають у майбутній професійній діяльності. Отже, формування базових компетентностей належить до найбільш актуальних проблем підготовки сучасних фахівців. Особливо гостро проблема підготовки постає перед представниками професій соціономічного напрямку, для виконання якого необхідні професійні знання та навички, які усвідомлено використовуються для безпосередньої взаємодії з людиною та її різноманітними проблемами і труднощами, сприяння в її особистісному зростанні, розвитку, умінні спілкуватися з іншими. До професій соціономічного напрямку відносять насамперед такі, як вчитель, юрист, соціальний працівник, психолог, психіатр, нарколог, лікар, медсестра тощо.

Протягом останнього десятиліття розвинені країни Європи та світу розпочали ґрунтовну дискусію щодо того, як сформувати в майбутніх фахівців належні компетенції та компетентності для забезпечення їхньої гармонійної взаємодії з технологічним суспільством. Як показує аналіз досвіду освітніх систем багатьох таких країн, одним зі шляхів оновлення змісту освіти й навчальних технологій, узгодження їх із сучасними потребами, інтеграції до світового освітнього простору є орієнтація освітніх програм на компетентнісний підхід та створення ефективних механізмів його запровадження. Визначальними категоріями компетентнісного підходу є поняття компетенції та компетентності, які були й досі залишаються предметом багатьох наукових досліджень.

У результаті проведеного аналізу поглядів різних учених на кореляцію дефініцій понять «компетентність» і «компетенція» погоджуємося з більшістю вченими, вважаємо, що компетенція – це

сукупність набутих знань, умінь та навичок, яка становить змістовий компонент практичної діяльності майбутніх фахівців соціономічного напрямку, а компетентність – це здатність використовувати набуті знання, уміння та навички (набуті компетенції) щодо конкретної ситуації в майбутній професійній діяльності. Тобто «компетенція» та «компетентність» є тісно пов'язаними поняттями: компетентність залежить від наявності набору компетенцій. У цьому разі такий набір компетенцій синергічно взаємодіє, тобто створює такий результат, який перевершує за своїми характеристиками ефект їх простої суми. Компетенція ж може існувати самостійно, не реалізовуватися в жодній компетентності. Водночас обидва терміни характеризують конкурентоспроможність суб'єкта професійної діяльності.

Процес формування базових компетентностей майбутніх фахівців соціономічного напрямку є складовою частиною системи професійної підготовки у ЗВО. Водночас йому властиві такі ознаки, як цілісність, наявність чітко визначеної мети, завдань, змісту підготовки з формування базових компетентностей, принципів та підходів організації освітнього процесу, визначення педагогічних умов, залучення відповідних форм, методів та засобів реалізації педагогічних умов, компоненти, критерії та рівні сформованості базових компетентностей у їхній єдності й оптимальному доборі.

Вивчення сучасного стану та розвитку досліджуваної проблеми, удосконалення теорії і практики формування базових компетентностей майбутніх фахівців соціономічного напрямку виявили необхідність застосування методу моделювання як методу наукового пізнання, який дозволяє не тільки цілісно вивчити і наочно уявити досліджувані процеси і явища, які відбуваються всередині об'єктів дослідження й інноваційного освітнього середовища, простежити логіку експериментального дослідження, поетапного та логічного вибудовування методичної системи, а й визначити раціональні способи його побудови й управління.

1. Модель та логіка наукового дослідження

Як до дієвого методу дослідження особливостей формування базових компетентностей майбутніх фахівців соціономічного напрямку у процесі навчання у ЗВО звертаємося до методу моделювання, оскільки він дозволяє найбільш повноцінно вивчити та розкрити особливості даного процесу. Метод моделювання широко застосовується в науці та є об'єктом дослідження багатьох учених (Ю. Бабанський, І. Блауберг, А. Дахін, Б. Гершунський, М. Євтух, М. Кларін, В. Краєвський, О. Мещанінов, Н. Ничкало, В. Семиченко, В. Штоф та інші). Поняття «моделювання» увійшло в педагогічний обіг із технічних наук і трактується як «створення

проекту моделі того, що потім буде зроблено в дійсності»¹. Педагогічний процес завдяки моделюванню стає технологічним, у результаті чого «створюється педагогічна технологія, що забезпечує розвиток учасників педагогічного процесу, педагогічне моделювання стає сполучною ланкою між практикою й педагогічною теорією». «Моделювання» у педагогіці є одним із ключових понять, що вживаються для характеристики пошуків щодо вдосконалення процесу навчання на основі побудови педагогічних моделей. Моделювання освітнього процесу необхідне для визначення цілей, способів і засобів їх досягнення, отримання належних результатів. Учені вважають, що шляхом моделювання процесу професійної підготовки можна створити оптимальну дидактичну модель, а саме модель процесу навчання або професійної підготовки².

У словнику професійної освіти модель охарактеризована як зразок, примірник чого-небудь; зменшене відтворення якоїсь споруди, механізму; тип, марка, зразок конструкції; схема для пояснення якогось явища або процесу. Побудова і дослідження моделей, тобто моделювання, полегшує вивчення наявних у реальному процесі властивостей і закономірностей. Модель застосовують для потреб пізнання. Вона важлива не сама по собі, а як інструмент, який полегшує пізнання і наочне уявлення³. Модель завжди виступає як аналогія і є проміжною ланкою між висунутими теоретичними положеннями та їхньою перевіркою в реальному педагогічному процесі⁴.

До моделі професійної діяльності дослідники висувають різні вимоги. У дослідженні спиралися, зокрема, на думку тих учених, які вважають, що модель повинна бути адекватною реальності (повинна забезпечувати максимальну відповідність між професійно-теоретичною та практичною діяльністю майбутнього фахівця); динамічною (повинна періодично відтворюватися, завдяки чому може бути досягнуто безперервне відображення змін, які відбуваються в суспільстві) і водночас консервативною (повинна забезпечити накопичення й освоєння традиційних професійних знань, умінь, які вже опанувала дана професійна спільнота); такою, що випереджає час, що визначає перспективи в підготовці фахівця, тобто повинна мати прогностичний характер.

¹ Введенский В. Моделирование профессиональной компетентности педагога. *Педагогика*. 2003. № 10. С. 51–55.

² Михеев В. Моделирование и методы теории измерений в педагогике. Москва : КРАСАНД, 2010. С. 30.

³ Найн А. О методологическом аппарате диссертационных исследований. *Педагогика*. 1995. № 5. С. 44–49.

⁴ Белинов В. Организация педагогического эксперимента в образовательных учреждениях : методические рекомендации. Магнитогорск : МГПИ, 1998. С. 16.

Під моделлю розуміємо відображення реального об'єкта дослідження, що має здатність заміщати його у процесі фахового навчання у ЗВО. Під час побудови моделі враховували сучасні вимоги до якості надання освітніх послуг і актуальні потреби підготовки майбутніх фахівців соціономічного напрямку, здатних до виконання професійної діяльності. Для успішної побудови моделі формування базових компетентностей майбутніх фахівців соціономічного напрямку було сформульовано мету, визначено завдання ефективної організації відповідного освітнього процесу, обрані необхідні форми, методи та засоби навчання. Охарактеризуємо блоки розробленої моделі (рис. 1).

Цільовий блок містить поставлену мету, яка полягає у формуванні базових компетентностей майбутніх фахівців соціономічного напрямку у процесі професійної підготовки. Означена мета має універсальний і специфічний характер: універсальність мети не залежить від профілю підготовки; специфічність мети зумовлена особливостями самої професії майбутніх фахівців і полягає у формуванні базових компетентностей у студентів соціономічної спрямованості у процесі фахової підготовки. Мета є основним вектором напрямку всього подальшого моделювання, їй підпорядковуються всі компоненти моделі.

Організаційний блок розкриває етапи формування базових компетентностей майбутніх фахівців соціономічного напрямку: мотиваційно-орієнтувальний, структурно-функційний і репродуктивно-діяльнісний; комплекс педагогічних умов, форм, методів і засобів. Кожний етап відповідає конкретній педагогічній умові, яка реалізовується певними формами, методами і засобами реалізації.

Для успішного й ефективного формування базових компетентностей майбутніх фахівців соціономічного напрямку було визначено такі педагогічні умови: стимулювання позитивної мотивації до професійної діяльності майбутніх фахівців соціономічного напрямку; відображення у змісті фахових дисциплін специфіки соціономічного напрямку; реалізація рефлексійного складника підготовки фахівців соціономічного напрямку у процесі виробничої практики.

Реалізація педагогічних умов відбувається за допомогою конкретних форм, методів і засобів організації освітнього процесу. Так, П. Шляхтун зазначає, що функціонування освітнього процесу ЗВО можливе лише за умови поєднання цілей, завдань, змісту і методів навчання, яке здійснюється у формах і видах організації освітнього процесу (навчальні заняття, самостійна робота, практична підготовка, контрольні заходи)⁵.

⁵ Шляхтун П. Методика викладання соціально-гуманітарних дисциплін : навчальний посібник. Київ : Академія, 2011. С. 104.

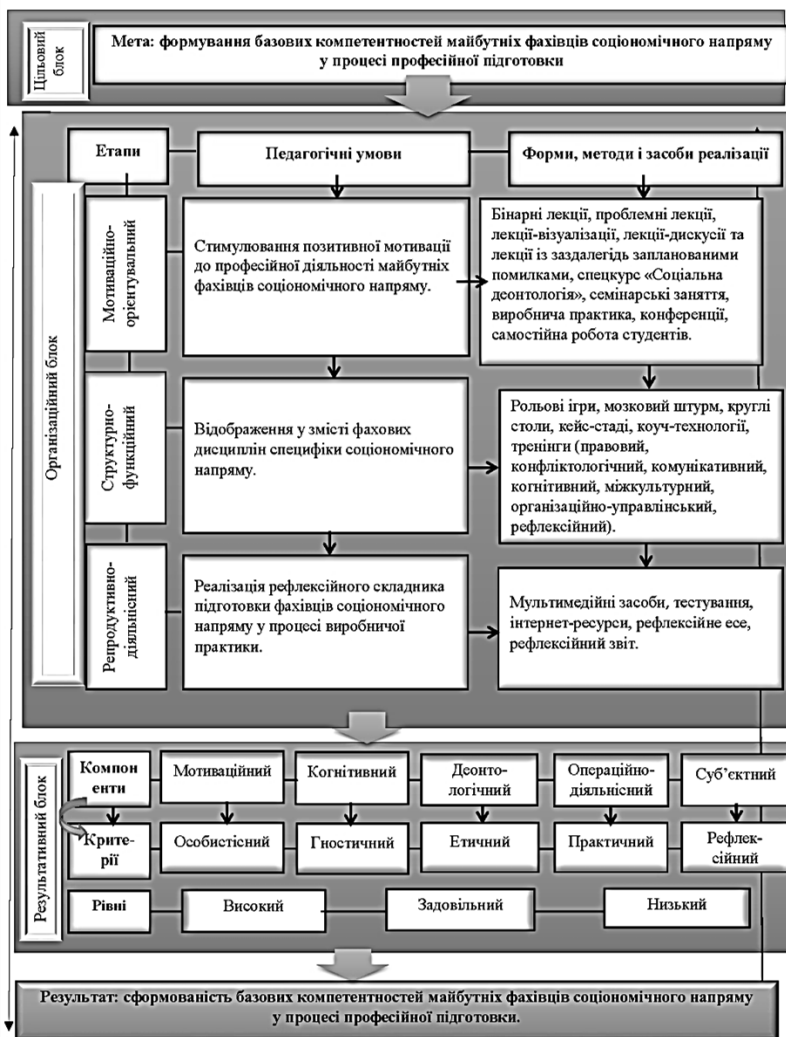

Рис. 1. Модель формування базових компетентностей майбутніх фахівців

Форми організації освітнього процесу розкриваються через способи взаємодії викладача зі студентами, під час розв'язання дидактичних завдань.

Вони виявляються різними шляхами керування діяльністю, спілкуванням і взаєминами. У них реалізується зміст професійної освіти, освітні технології, стилі, методи й засоби навчання⁶.

У дослідженні використовувались такі *форми організації освітнього процесу*, як: бінарні лекції, проблемні лекції, лекції-візуалізації, лекції-дискусії та лекції із задалегідь запланованими помилками, спецкурс «Соціальна деонтологія», семінарські заняття, виробнича практика, конференції, самостійна робота студентів.

Отже, лекції спонукали студентів до самостійної освітньої діяльності щодо опанування професійних знань, умінь та навичок із соціономічного напрямку, до постійного пошуку нових знань, до професійної та громадської активності, розвитку і формування позитивних інтересів. Під час формування в майбутніх фахівців базових компетентностей, закладаючи перехід від передавання інформації до активного засвоєння змісту навчання із залученням механізмів теоретичного мислення і всієї структури психічних функцій, було проведено такі види лекцій, як: бінарні лекції, проблемні лекції, лекції-візуалізації, лекції-дискусії та лекції із задалегідь запланованими помилками.

Наступною формою організації освітнього процесу був спецкурс «Соціальна деонтологія», лекційні та практичні заняття якого дозволяли студентам засвоїти професійно-етичні вимоги до організації професійної діяльності, сприяли формуванню професійно важливих якостей тощо. Будучи специфічною діяльністю, соціономічний напрям містить неповторні ситуації, суперечності, які необхідно вирішувати в самому процесі діяльності та які почасти є предметом цієї діяльності. Ця обставина викликає необхідність дотримуватися в діяльності особливих морально-етичних принципів і норм. Сьогодні для цього напрямку все більшого значення набуває питання про необхідність визначення моральних критеріїв відповідальності кожного фахівця за свою професійну діяльність, що вимагає створення єдиного підходу до встановлення моральних принципів і норм, однозначного їх розуміння, вироблення єдиної системи цінностей та ідеалів. Фахівець соціономічного напрямку має дотримуватися правил і норм, нести відповідальність за те, щоб діяльність була спрямована на задоволення як власних потреб, так і потреб клієнта.

Серед форм організації процесу формування базових компетентностей майбутніх фахівців соціономічного напрямку є семінарські заняття, на яких обговорювались питання з тем, визначених робочою

⁶ Загвязинский В., Атаханов Р. Методология и методы психолого-педагогического исследования. Москва : Академия, 2008. С. 44.

програмою. Під час семінарського заняття викладач безпосередньо спілкується зі студентами, має можливість ставити їм запитання, вислуховувати відповіді, вести дискусію, студенти, у свою чергу, можуть звертатися із запитаннями до викладача⁷.

Виробнича практика студентів є однією з важливих форм освітньої діяльності, що здійснюється з метою набуття умінь і навичок ухвалювати самостійно рішення в реальних виробничих умовах. Вона покликана підготувати студентів до майбутньої професійної діяльності, забезпечити належний рівень їхньої професійної підготовки.

Важливою формою організації освітнього процесу є самостійна робота студентів, яка позитивно стимулює їхній інтерес до майбутньої професійної діяльності й актуалізує систему мотивів до професійного зростання та саморозвитку. Самостійна робота студентів планується та виконується за завданнями викладача, як під керівництвом останнього, так і без його безпосередньої участі. Обсяг самостійної роботи студентів регламентується робочим навчальним планом ЗВО й освітньою програмою відповідної дисципліни. Самостійне вивчення навчального матеріалу передбачає високу самоорганізацію студентів і досконале володіння способами та методами здобуття професійних знань. Основними дидактичними цілями самостійної роботи є: систематизація та закріплення теоретичних знань і практичних умінь студентів; розширення й поглиблення теоретичних знань; формування вміння працювати з різними літературними джерелами; розвиток самостійності, відповідальності, організованості; формування здатностей самостійного мислення; уміння самостійно проводити науково-дослідницьку роботу.

Цілеспрямований процес передавання та засвоєння знань, професійних умінь і навичок майбутніх фахівців соціономічного напрямку передбачає використання певних прийомів, способів, які в сукупності утворюють ще один елемент розробленої нами педагогічної моделі. З усього розмаїття методів активного навчання в рамках нашого дослідження найбільший інтерес становлять такі: рольові ігри, мозковий штурм, круглі столи, кейс-стаді, коуч-технології, тренінги. Важливим компонентом розробленої педагогічної моделі, який разом із формами та методами утворює організаційну складову частину, є засоби формування базових компетентностей майбутніх фахівців соціономічного напрямку. Серед них визначаємо такі: мультимедійні засоби, тестування, інтернет-ресурси, рефлексійне есе, рефлексійний звіт.

⁷ Вербицкий А., Ильязова М. Инварианты профессионализма: проблемы формирования : монография. Москва : Логос, 2011. С. 44.

У *результативному блоці* подано структурні компоненти базових компетентностей майбутніх фахівців соціономічного напрямку: мотиваційний, когнітивний, деонтологічний, операційно-діяльнісний, суб'єктний; критерії: мотиваційний, гностичний, етичний, практичний та рефлексійний; рівні: високий, задовільний, низький.

У підсумку зазначимо, що вивчення сучасного стану та розвитку досліджуваної проблеми, удосконалення теорії і практики формування базових компетентностей майбутніх фахівців соціономічного напрямку виявило необхідність застосування методу моделювання як методу наукового пізнання, який дозволяє не тільки цілісно вивчити та наочно уявити досліджуваний процес, а й визначити раціональні способи його побудови й управління. Процедура експериментального доказу достовірності та коректності моделі формування базових компетентностей майбутніх соціальних працівників побудована на ідеї подальшої оцінки результатів застосовуваних методик.

2. Експериментальна методика формування базових компетентностей майбутніх фахівців соціономічного напрямку

Аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що процес формування базових компетентностей майбутніх фахівців соціономічного напрямку під час професійної підготовки вимагає поетапного та логічного вибудовування методичної системи, тобто комплексу форм, методів і засобів навчання.

Отже, відповідно до завдань експериментального дослідження та для їх вирішення було розроблено методика, яка дозволила реалізувати модель формування базових компетентностей майбутніх фахівців соціономічного напрямку у процесі професійної підготовки. Зауважимо, що експериментальна методика базується на конкретних підходах і принципах. Зокрема, компетентнісний підхід – дозволяє розкрити сутність змісту і структуру базових компетентностей; відображає усвідомлену потребу соціуму в підготовці студентів, які не тільки знають, але і вміють застосувати свої знання в майбутній професійній діяльності, основоположним є те, що результатом освіти є не окремі знання, уміння і навички, а здатність випускників до продуктивної й ефективної діяльності в різних соціально значущих ситуаціях. Контекстний підхід передбачає створення навчально-професійних ситуацій у процесі фахової підготовки, у яких реалізується настанова на майбутню професійну діяльність і відбувається формування базових компетентностей, необхідних для її здійснення. Особистісно орієнтований підхід створює умови й орієнтує на формування у процесі фахової підготовки всебічно розвиненої особистості, становлення її як професіонала, здатної до самовизначення, самоосвіти та саморегуляції;

сприяє становленню індивідуальності студентів, створює можливості самореалізації; у студентів з'являється власна внутрішня оцінка як узгодження із собою та зі своєю життєвою перспективою. Діяльнісний підхід – необхідний для формування здатності студентів до соціально спрямованої діяльності з вираженим мотивом на досягнення кінцевого результату своєї діяльності, її змісту та формування професійних умінь і навичок у процесі діяльності; дозволяє посилити практичну складову частину компетентності особистості⁸. Акмеологічний підхід визначає, що розвиток базових компетентностей майбутніх фахівців ґрунтується на психолого-акмеологічних засадах. Це потреба майбутніх фахівців у досягненні мети, тобто високий рівень мотивації «змінити себе», це високі професійно-особистісні стандарти.

Для побудови системи формування базових компетентностей майбутніх фахівців соціономічного напрямку у процесі професійної підготовки у ЗВО було обрано такі принципи. Принцип комплексності виступає як узагальнена характеристика складних за змістом і структурою об'єктів. Він передбачає існування певних зв'язків і відносин між усіма компонентами моделі формування базових компетентностей у студентів соціономічного напрямку. Принцип соціальної зумовленості детермінований тим, що будь-яка професійна підготовка тісно пов'язана із соціальними процесами, які відбуваються в державі та суспільстві. Зокрема, процес підготовки студентів у ЗВО безпосередньо пов'язаний із замовленням суспільства і держави, із професійною діяльністю майбутніх фахівців соціономічного напрямку. Принцип відповідності служить додатковим аргументом для обґрунтування істинності нової теорії; дозволяє розкривати єдність логічного й історичного в еволюції науково-теоретичного знання; виконує логічну функцію, що дозволяє пояснювати органічний взаємозв'язок між наявними теоріями тощо. У нашому дослідженні принцип відповідності передусім має на меті узгодження основного стандарту із соціономічного напрямку, який визначає кінцеві вимоги до рівня освіченості, з іншими характеристиками студентів. Принцип перспективності полягає в ознайомленні майбутніх фахівців з установами та закладами, у яких вони, у перспективі, будуть працювати, та з різними категоріями населення, з якими їм доведеться взаємодіяти та надавати допомогу. Принцип практичної спрямованості визначає тісний зв'язок підготовки майбутніх фахівців соціономічного напрямку із здійсненням ними своєї професійної діяльності. Принцип свідомості, активності та самостійності вказує на ставлення студентів

⁸ Професійна педагогічна освіта: компетентнісний підхід : монографія / за ред. О. Дубасенюк. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. С. 17–26.

до участі у процесі навчання; свідомість – це проникнення в суть досліджуваних проблем, упевненість у тому, що нове знання має незаперечну практичну цінність, сприяє розвитку психологічних і професійних якостей особистості майбутнього фахівця⁹.

Значимо, що виділені теоретико-методологічні підходи та принципи дозволять побудувати оптимально ефективну модель формування базових компетентностей майбутніх фахівців соціономічного напрямку у процесі професійної підготовки, а також успішно й ефективно здійснити дослідження даного процесу.

Реалізація моделі відбувалася у три етапи. Зупинимось детальніше на кожному етапі. Перший, мотиваційно-орієнтувальний етап – передбачав створення сприятливих умов для успішної адаптації студентів в освітньому середовищі ЗВО; формування внутрішньої моделі поведінки; цінності знань і пізнавальної діяльності; розвиток настанови на самостійний пошук і набуття професійних знань; діагностику інтересів, мотивації, позитивного ставлення студентів до соціономічного напрямку й оцінювання здатності студентів до опанування майбутньої професії. Зауважимо, що на мотиваційно-орієнтувальному етапі відбувалась реалізація першої педагогічної умови – стимулювання позитивної мотивації до професійної діяльності майбутніх соціальних працівників. Тривалість означеного етапу охоплює перший рік навчання майбутніх соціальних працівників у ЗВО. Упродовж цього часу відбувається розвиток навичок самостійної роботи та навчальних умінь: планування й організація свого часу; аналіз навчального матеріалу; аналіз і корекція освітньої діяльності; постановка мети і вибір шляхів її досягнення; організація продуктивної взаємодії; запам'ятовування та відтворення навчального матеріалу; вирішення проблем, що виникають в освітньому процесі.

Виокремлення стимулювання позитивної мотивації до професійної діяльності в майбутніх фахівців соціономічного напрямку у процесі професійної підготовки, як педагогічної умови, пов'язуємо з необхідністю спрямування майбутніх фахівців на усвідомлену активність у набутті базових компетентностей та їхнім позитивним ставленням до професійної діяльності, яке відображено в їхній внутрішній позиції.

На першому мотиваційно-орієнтувальному етапі було розроблено та впроваджено спецкурс «Соціальна деонтологія» – це навчальний курс, який вивчався майбутніми фахівцями соціономічного напрямку у процесі професійної підготовки на першому курсі протягом одного

⁹ Дахин А. Педагогическое моделирование: сущность, эффективность и неопределенность. *Педагогика*. 2003. № 4. С. 21–26.

семестру, структурований на теми, закінчувався у формі заліку. У процесі настановних і контрольних періодів навчання основними видами навчальних занять є лекції, практичні заняття й індивідуальні консультації. Під час лекцій розглядалися основні поняття тем, пов'язані з ними теоретичні та практичні проблеми, надавались рекомендації для самостійної роботи і підготовки до практичних занять. У процесі практичних занять поглиблювались і закріплювались знання студентів, розвивались навички ведення публічної дискусії, уміння аргументувати і захищати висунуті в них положення, а також їхнє співвідношення з юридичною практикою. Питання, не розглянуті на лекціях і практичних заняттях, вивчались студентами під час самостійної роботи. Контроль самостійної роботи студентів над робочою програмою курсу здійснювався на практичних заняттях за допомогою опитування або тестування.

Спецкурс «Соціальна деонтологія» зорієнтований на ознайомлення майбутніх фахівців соціономічного напрямку із сутністю професійних обов'язків і специфікою їх реалізації в конкретних видах взаємин, спрямований на формування у студентів: базових знань із соціальної деонтології для подальшого вивчення соціономічного напрямку; уміння використовувати ефективні підходи до вирішення різних соціальних проблем у сфері соціальних взаємин, які виникають у клієнтів; усвідомлення важливості професійно-етичних принципів і норм; здатності до ухвалення професійних рішень тощо.

Спецкурс «Соціальна деонтологія» належить до дисциплін професійного циклу. Зміст спецкурсу в рамках міждисциплінарних і міжпредметних зв'язків скоординовано із загальнопрофесійними дисциплінами, що входять до навчального плану і є базовими компонентами державного освітнього стандарту. Розкриває комплекс норм, настанов і приписів про професійний та моральний обов'язок і відповідальність майбутніх фахівців соціономічного напрямку перед суспільством і державою, перед професією, перед колективом і колегами, перед клієнтом і його близькими, насамперед перед собою. Основна частина спецкурсу присвячена етичним принципам професійної діяльності майбутнього фахівця. Логіка побудови спецкурсу зумовлена системою послідовної роботи з опанування професійної етики від усвідомлення, осмислення ідеалів до досягнення шляхів і засобів розвитку професійної позиції. Спецкурс «Соціальна деонтологія» складався з п'яти тем. Кожна з тем спецкурсу реалізовувала своє завдання, логічно продовжувалася. У кожній темі передбачались лекції, практичні заняття та самостійна робота студентів. На лекціях розглядалися теоретичні положення кожної з тем і проводилися за активною участю студентів.

На практичних заняттях використовували різні засоби, форми та методи роботи: рольові ігри, «круглі столи», кейс-стаді, вирішення проблемних і конфліктних ситуацій, коуч-технології, тренінги, робота з науковою літературою, мультимедійні засоби, рефлексійне есе, анкетування, опитування, рубіжний контроль, тестування тощо. До кожної теми розроблені завдання, які допомагали їй кращому засвоєнню й усвідомленню. Крім того, на кожному із практичних занять проводилась робота із психодіагностичним інструментарієм з подальшим обговоренням отриманих результатів. Зазначимо, що на всіх лекціях і практичних заняттях головним було смислове занурення. Так, наприклад, на одному із практичних занять зі студентами було проведено вправи: «Моя мрія, моя професія», «Я-хочу, Я-можу, Я-треба», «Компетенції та компетентності професіонала», «Аналіз своїх виправдовувань», «Смайли настрою», «Вибір», «Чому я тут?» тощо. Після закінчення відбувалось обговорення, підбивались підсумки, студенти звертали увагу на труднощі, які виникали під час виконання вправ, та ділились враженнями. Важливим є те, що студенти мали можливість робити висновки про практичне застосування в майбутній професійній діяльності здобутих знань, умінь і навичок, про обов'язки та відповідальність за їх невиконання. Виконання всіх вправ та розгляд різних ситуацій дозволяли сформувати базові компетентності в майбутніх фахівців.

Отже, спецкурс дозволив реалізувати другу педагогічну умову – стимулювання позитивної мотивації до професійної діяльності майбутніх фахівців соціономічного напрямку. Під час розроблення та впровадження спецкурсу увага приділялась вибору форм, методів і засобів навчання, орієнтованих на професійну модель майбутніх фахівців. Зауважимо, що у процесі вивчення спецкурсу «Соціальна деонтологія» було реалізовано поступовий, поетапний перехід студентів від освітньої діяльності академічного типу до квазіпрофесійної діяльності (ділові та рольові ігри).

Протягом другого, структурно-функційного етапу було реалізовано другу педагогічну умову – відображення у змісті фахових дисциплін специфіки соціономічного напрямку. Під час вивчення фахових дисциплін використовувались: бінарні лекції, проблемні лекції, лекції-візуалізації, лекції-дискусії та лекції із задалегідь запланованими помилками. Семінарські заняття проводились із використанням різних форм, методів та засобів відповідно до специфіки фахових дисциплін (рольові ігри, мозковий штурм, круглі столи, кейс-стаді, коуч-технології, тренінги).

Рольова гра – імітувала різні професійні ситуації, занурювала студентів у специфіку їхньої майбутньої професійної діяльності.

Головна особливість рольових ігор – підсилили інтерес студентів через вивчення фахових дисциплін і дозволили зрозуміти та вивчити матеріал будь-якої складності й будь-якого обсягу. Під час проведення рольової гри кожному учаснику відводилась певна роль і пропонувалось вирішити конкретне ситуативне завдання. Важливим аспектом було те, що, згідно з установленими правилами, у процесі гри відбувалась рольова взаємодія учасників. Зазначимо, що рольова гра є найефективнішим методом формування базових компетентностей майбутніх фахівців, оскільки вона ґрунтується на імітуванні, відтворенні проблемних ситуацій у професії, що спонукають до інтелектуальної активності та професійної діяльності, допомагають зрозуміти відповідальність за свої дії. Навіть більше, вважаємо, що рольова гра належить до методів, які позитивно стимулюють пізнавальний інтерес студентів до майбутньої професії.

Використання методу круглого столу на заняттях із фахових дисциплін дозволило закріпити та поглибити отримані раніше теоретичні професійні знання, заповнити прогалини в інформації, сформувати вміння вирішувати проблеми, зміцнити позиції, навчити культурі ведення дискусії. Характерною рисою круглого столу було поєднання тематичної дискусії із груповою консультацією. В основу круглого столу закладалися кілька поглядів на те саме питання, обговорення яких спрямовувало студентів до ухвалення конкретних рішень. Під час проведення круглого столу вирішувались такі педагогічні завдання через формування у студентів навичок: активного слухання та комунікації; уміння вислухати різні думки; обстоювати власну думку; критичного мислення та прогнозування; знаходження важливої інформації; критичної оцінки доказів; усвідомлення упереджень і переконань; співробітництва й позитивного вирішення проблеми. Було проведено круглі столи з таких тем: «Трибуна думок. Молоде покоління – турботи і тривоги», «Моя професія – мій шлях до успіху», «Твоя професійна кар'єра», «Перешкоди на шляху до професіоналізму» тощо. Зауважимо, що студенти робили яскраві та змістовні презентації, які допомагали наочно уявити заявлену тему круглого столу. На завершальному етапі роботи круглого столу відбувалось підбиття підсумків і вироблення рекомендацій заходу.

Наступний метод кейсів (case-study) – сприяв розвитку вміння аналізувати ситуації, оцінювати альтернативи, вибирати оптимальний варіант і складати план його здійснення, а також виробляти в майбутніх фахівців стійку навичку вирішення практичних завдань. За допомогою методу кейсів у студентів було розвинуто аналітичні, практичні, творчі, комунікативні, соціальні навички. У рамках ситуаційного підходу застосовувались ситуаційні вправи, ситуаційні завдання, розглядалися

конкретні ситуації, студенти пропонували один або декілька варіантів вирішення проблем, що мають місце на практиці. Робота з кейсами передбачала цілий комплекс дій (ціннісно орієнтовних, оціночних, правових, пошукових, імітаційно-практичних, рефлексійних), які забезпечували вдосконалення всіх компонентів базових компетентностей майбутніх фахівців.

Метод мозкового штурму використовували для генерації нових ідей, стимулювали творче мислення майбутніх фахівців. В умовах мозкового штурму засобом, який дозволив прибрати так звані бар'єри у спілкуванні, виступила дискусія, яка включила студентів в інтерактивну комунікацію, залучила їх до активного пошуку рішень поставленої проблеми. Під час проведення мозкового штурму відбувалась активна робота творчих розумових процесів у групі.

Метод коуч-технології спрямовувався на мотивування майбутніх фахівців до саморозвитку на основі формулювання мети діяльності, визначення способів її досягнення та презентації, на ефективну реалізацію внутрішнього особистісно-професійного потенціалу, на формування здатності до творчого вирішення нестандартних завдань у професійній діяльності. Зазначимо, що технологія коучингу максимально підвищувала ефективність особистісно-професійної діяльності майбутніх фахівців на основі створення в них мотивації до безперервного самовдосконалення та досягнення успіху і значущого для особистості та соціуму результату. Коучинг уважаємо технологією розкриття потенціалу студента для максимізації особистісної продуктивності та підвищення його ефективності в майбутній професійній діяльності.

Ще одним методом був тренінг, який спрямований на розвиток знань, умінь, навичок і соціальних настанов майбутніх фахівців завдяки послідовності виконання поставлених завдань, дій або ігор. Для ефективного й успішного формування базових компетентностей майбутніх фахівців соціономічного напрямку було розроблено та втілено тренінговий комплекс. Тренінговий комплекс складався із семи взаємопов'язаних блоків, у кожному з яких містилися різні вправи та ситуації на формування кожної з базових компетентностей майбутніх фахівців, правової, конфліктологічної, комунікативної, когнітивної, міжкультурної, організаційно-управлінської компетентності, рефлексійної. Роботу у групі розпочинали з обговорення та прийняття правил, яких потрібно дотримуватись під час проведення тренінгового комплексу. Ці правила давали можливість структурувати й оптимізувати роботу студентів під час тренінгу.

У процесі проведення тренінгу основна увага приділялась практичному відпрацюванню вивченого матеріалу, коли під час

моделювання спеціально заданих ситуацій студенти мали можливість розвинути й закріпити необхідні знання та навички, змінити своє ставлення до власного досвіду й застосовуваним у роботі підходам. Під час тренінгу всі студенти залучались в активний процес навчання. Під час розгляду ігрової ситуації студентами приймалася відповідальність за результат дій перед собою і партнерами у групі. Заключний етап присвячувався обговоренню своїх вражень від тренінгу та підбиттю підсумків.

На третьому, репродуктивно-діяльнісному етапі дослідження було втілено третю педагогічну умову – реалізацію рефлексійного складника підготовки соціальних працівників у процесі виробничої практики. Завдяки професійній рефлексії відбувається самостійна актуалізація професіоналів, які здатні зайняти аналітичну позицію щодо себе як до особистості та до своєї майбутньої діяльності. Під час проходження виробничої практики майбутні фахівці повинні навчитися обстоювати свої думки, міркувати й аналізувати свою поведінку в рамках отримуваної майбутньої професії.

Організація та проведення виробничої практики були спрямовані на вдосконалення якості професійної підготовки майбутніх фахівців, вироблення в них умінь, навичок у роботі за фахом, зміцнення зв'язків навчання із практичною діяльністю. У процесі проходження виробничої практики акцент робиться на формуванні базових компетентностей майбутніх фахівців соціономічного напрямку. Проходження студентами виробничої практики здійснювалось на четвертому курсі відповідно до навчального плану ЗВО і програми практики. Після закінчення проходження виробничої практики студенти звітували перед керівником практики. Звітні документи (звіт (щоденник) про проходження виробничої практики, рефлексійний звіт про результати проходження виробничої практики, письмова характеристика від керівника бази практики) призначені структурувати зміст роботи, аналізувати професійні дії, формулювати висновки, що описують динаміку розвитку навичок майбутньої професійної діяльності.

Рефлексійний звіт про результати проходження виробничої практики – це найважливіша внутрішня робота із самоаналізу студента, спрямований на самовдосконалення особистості, можливостей свого «Я» і тим, чого вимагає обрана майбутня професія соціономічного напрямку. Майбутній фахівець повинен не тільки вдосконалювати свій особистісний потенціал, вбирати в себе теоретичні та практичні знання й уміння, але і навчитися аналізувати і проводити рефлексію себе в рамках практичної діяльності. Щоб студенту зрозуміти те, як він розвивається в ролі майбутнього фахівця, він повинен оцінювати себе

із трьох рефлексивних позицій, ставити собі питання: Ким я був? Що зробив? Ким я став?

Рефлексійний аналіз містив короткий перелік виконаної роботи під час проходження виробничої практики й аналіз її ефективності, із зазначенням переваг та недоліків власної роботи, а також шляхи подолання виявлених труднощів. У цьому звіті цілком доречно враження про проведені студентом заходи. У кінці звіту підбивалися основні підсумки, виділялись головні досягнення, вказувалось на те, які цілі досягнуті, які завдання виконані, робились висновки.

Зазначимо, що виробнича практика дозволила студентові не тільки апробувати знання, уміння й навички професійної діяльності, але і продовжити адаптацію до професії, колективу, нової ролі в суспільстві тощо. Виробнича практика дала можливість розвивати вміння, необхідні у виконанні професійних ролей, організації та планування роботи із клієнтом як реальним, так і потенційним.

Отже, розкриті особливості реалізації педагогічних умов формування базових компетентностей майбутніх фахівців соціономічного напрямку, які включають зміст, форми та методи навчання студентів і сприяють підвищенню мотивації студентів до навчання, стимулюванню позитивної рефлексії, формуванню комунікативності, самокорекції та самоконтролю у процесі професійного контакту із клієнтами.

ВИСНОВКИ

Проведене нами дослідження показало, що сучасний етап розвитку системи вищої освіти України характеризується суттєвими змінами вимог до рівня професійної підготовки майбутніх випускників як висококваліфікованих, конкурентоспроможних, компетентних фахівців, які вільно володіють своєю професією й орієнтуються в суміжних галузях на рівні світових стандартів, здатних до вирішення соціально-економічних і правових проблем різних категорій населення, організації й управління професійною діяльністю, до постійного професійного зростання, які знайшли своє вираження у формуванні базових компетентностей майбутніх фахівців соціономічного напрямку у процесі професійної підготовки. Аналіз наукової літератури показав, що соціономічний напрям є специфічним видом професійної діяльності у зв'язку з особливим предметом праці, змістом і характером діяльності його фахівців.

Отже, до формування базових компетентностей майбутніх фахівців соціономічного напрямку у процесі професійної підготовки, зважаючи на їх різноплановість і відносно вузьке спрямування, треба підходити комплексно, розглядати цей процес як систему взаємопов'язаних і взаємозумовлених компонентів. Відзначимо, що описана вище модель

розкриває, на наш погляд, сутність, внутрішню структуру і логіку даного комплексного процесу, єдність усіх її елементів, які перебувають у взаємозв'язку і взаємозалежності. Планомірне та поетапне впровадження в педагогічний процес ЗВО розробленої нами моделі й експериментальної методики дозволяє сформувати базові компетентності майбутніх фахівців соціономічного напрямку під час професійної підготовки. Модель і експериментальна методика розкривають педагогічні умови для опанування комплексу базових компетентностей майбутніх фахівців соціономічного напрямку у процесі професійної підготовки, які сприяють формуванню особистості майбутнього професіонала, його здатності та готовності адаптуватися в умовах багатofакторного соціально-економічного, інформаційно-комунікативно насиченого простору.

Проведене нами дослідження показало, що обраний напрям дослідження має своє продовження в розвитку базових компетентностей майбутніх фахівців соціономічного напрямку в системі «бакалавр – магістр» та здійсненні порівняльно-педагогічного аналізу формування базових компетентностей майбутніх фахівців соціономічного напрямку в Україні і за кордоном.

АНОТАЦІЯ

В умовах модернізації сучасної системи освіти України все більше зростають вимоги до професійної підготовки майбутніх фахівців соціономічного напрямку, які передбачають одним із кінцевих результатів високий рівень компетентності та конкурентоспроможності випускників, відповідність їхнього професіоналізму вимогам постіндустріального суспільства та готовність до самоосвіти й самовдосконалення.

У зв'язку із цим особливо актуальним є підвищення якості підготовки майбутніх фахівців соціономічного напрямку у процесі професійної підготовки. Потреба у вивченні цієї теми зумовлена не тільки підвищенням вимог щодо забезпечення готовності майбутніх фахівців соціономічного напрямку до професійної діяльності, а й недостатньою теоретичною розробленістю проблеми, труднощами, з якими стикаються випускники в майбутній професійній діяльності.

Одним з основних механізмів забезпечення високої якості підготовки майбутніх фахівців соціономічного напрямку є формування базових компетентностей у процесі професійної підготовки. Звернення до проблеми формування базових компетентностей і виділення її поряд з актуальними напрямами теорії і практики соціальної освіти стало результатом усвідомлення специфіки соціономічного напрямку як виду

професійної діяльності, покликано гармонізувати відносини в системі «суспільство – людина» та забезпечити гуманізацію життя людей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белинов В. Организация педагогического эксперимента в образовательных учреждениях : методические рекомендации. Магнитогорск : МГПИ, 1998. С. 16.
2. Введенский В. Моделирование профессиональной компетентности педагога. *Педагогика*. 2003. № 10. С. 51–55.
3. Вербицкий А., Ильязова М. Инварианты профессионализма: проблемы формирования : монография. Москва : Логос, 2011. С. 44.
4. Дахин А. Педагогическое моделирование: сущность, эффективность и неопределенность. *Педагогика*. 2003. № 4. С. 21–26.
5. Загвязинский В., Атаханов Р. Методология и методы психолого-педагогического исследования. Москва : Академия, 2008. С. 44.
6. Михеев В. Моделирование и методы теории измерений в педагогике. Москва : КРАСАНД, 2010. С. 30.
7. Найн А. О методологическом аппарате диссертационных исследований. *Педагогика*. 1995. № 5. С. 44–49.
8. Професійна педагогічна освіта: компетентнісний підхід : монографія / за ред. О. Дубасенюк. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. С. 17–26.
9. Шляхтун П. Методика викладання соціально-гуманітарних дисциплін: навчальний посібник. Київ : Академія, 2011. С. 104.

Information about the author:

Strelbytska S. M.,

Candidate of Pedagogical Sciences,
Senior Lecturer at the Department of Psychiatry, Addiction and Psychology
Odesa National Medical University
2, Valikhovsky lane, Odesa, 65082, Ukraine